HASMIK KHACHATRYAN v. Armenia (№ 11829/16)

Обставини справи

Заявниця у 2004 році уклала церковний шлюб із S. H., проживала з ним у селі Гандзак Гегаркунікської області та мала двох дітей. Стосунки погіршилися через алкогольну залежність чоловіка, що супроводжувалося насильством.

У травні–червні 2013 року S. H. неодноразово вдавався до фізичного насильства щодо заявниці, спричинивши їй тілесні ушкодження, зокрема перелом носа, струс мозку та розрив барабанної перетинки. 17 червня вона була госпіталізована в Єревані, звернулася по допомогу до організації, що підтримує жертв домашнього насильства, і отримала притулок.

Поліція та судово-медична експертиза підтвердили наявність ушкоджень, проте їхня тяжкість була кваліфікована як легка. 24 липня 2013 року було порушено кримінальну справу проти S. H. Заявниця звернулася з проханням про додаткову експертизу, оскільки не погодилася з висновками. У серпні 2013 року експертиза підтвердила численні тілесні ушкодження.

Заявниця неодноразово просила змінити слідчий орган через вплив S. H. та його родичів, однак її звернення залишилися без відповіді. 5 листопада 2013 року S. H. знову напав на неї, про що вона повідомила поліцію, але кримінальна справа не була порушена.

14 листопада 2013 року S. H. було пред'явлено обвинувачення у катуванні за обтяжуючих обставин, але 22 грудня 2014 року суд перекваліфікував справу на катування без обтяжуючих обставин і засудив його до 1,5 року ув’язнення. Водночас він був звільнений за амністією, а цивільний позов заявниці щодо компенсації моральної шкоди відхилено.

Заявниця оскаржила вирок через зміну кваліфікації злочину, надто м'яке покарання і відмову у відшкодуванні шкоди. Проте 17 квітня 2015 року Апеляційний кримінальний суд залишив вирок без змін, а 20 серпня 2015 року Касаційний суд відхилив її скаргу.

Посилаючись на статті 3 (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) і 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), взяті окремо і в поєднанні зі статтею 13 (право на ефективний засіб правового захисту), заявниця скаржилася на те, що влада Вірменії не змогла захистити її від насильства з боку S. H. протягом усього кримінального провадження; що вона не змогла призначити пропорційне покарання і переконатися в тому, що воно було виконано; і що у неї не було законних засобів для отримання відшкодування за завдану моральну шкоду від нього.

Оцінка Суду

Щодо стверджуваного порушення статті 3 Конвенції

ЄСПЛ передусім зауважив, що проблема домашнього насильства, яке може набувати різних форм – від фізичного нападу до сексуального, економічного, емоційного або словесного насильства – виходить за рамки обставин окремої справи. Це загальна проблема, яка так чи інакше зачіпає всі держави-члени і не завжди стає очевидною, оскільки часто відбувається в особистих стосунках або закритих колах і стосується різних членів сім'ї, хоча найчастіше жертвами є жінки (див. Volodina v. russia, № 41261/17, § 71, від 9 липня 2019 року).

Крім того, ЄСПЛ нагадав, що позитивні зобов'язання органів влади за статтею 3 Конвенції включають, по-перше, обов'язок створити законодавчу та нормативно-правову базу захисту; по-друге, за певних чітко визначених обставин, обов'язок швидко реагувати на повідомлення про домашнє насильство та вживати оперативних заходів для захисту конкретних осіб від ризику жорстокого поводження; по-третє, обов'язок проводити ефективне розслідування за обґрунтованими заявами щодо кожного випадку такого жорстокого поводження.

Загалом, перші два аспекти цих позитивних зобов'язань класифікуються як «матеріальні», тоді як третій аспект відповідає позитивному «процесуальному» зобов'язанню держави (див. Tunikova and Others v. russia, № 55974/16 та 3 інших, § 78, від 14 грудня 2021 року, з подальшими посиланнями).

(i) Чи виконали національні органи влади свої позитивні зобов'язання

(a) Обов'язок створити нормативно-правову базу

Передусім, ЄСПЛ зауважив, що події, які були предметом розгляду в цій справі, включаючи кримінальне провадження, відбулися до прийняття у 2017 році Закону «Про попередження насильства в сім'ї, захист жертв насильства в сім'ї та відновлення миру в сім'ї», а також під час дії попередньої редакції Кримінального кодексу (чинного до 1 липня 2022 року).

ЄСПЛ зазначив, що на момент розгляду справи не було прийнято спеціального законодавства, яке б конкретно стосувалося насильства в сім'ї. Ані поняття «домашнє насильство», ані його еквівалент не були визначені чи згадувалися в національному законодавстві.

Домашнє насильство не було окремим злочином у старому Кримінальному кодексі, а також не було спеціально криміналізовано як обтяжуючий елемент будь-якого іншого злочину. Таким чином, чинний на той час Кримінальний кодекс не розмежовував домашнє насильство та інші форми насильства проти особи, розглядаючи його через положення про заподіяння шкоди здоров'ю або інші пов'язані з цим положення.

© Переклад й опрацювання цього рішення здійснено Верховним Судом.

У своїх попередніх рішеннях ЄСПЛ уже постановляв, що правова база, яка не визначала домашнє насильство як окремий злочин або обтяжуючий елемент інших злочинів, не відповідала вимогам позитивного зобов'язання держави створити та ефективно застосовувати систему покарання за всі форми домашнього насильства та забезпечити достатні гарантії для жертв (див., mutatis mutandis, згадане вище рішення у справі Volodina, § 85).

Тому ЄСПЛ не прийняв аргумент уряду про те, що положення кримінального законодавства, які існували на той час, були здатні адекватно охопити численні форми, яких набуває домашнє насильство.

Звертаючись до конкретних положень кримінального законодавства, що мали відношення до цієї справи, ЄСПЛ зазначив, що ч. 1 ст. 119 Кримінального кодексу, чинного на момент розгляду справи, криміналізувала злочин «катування», який визначався як «умисне заподіяння сильного болю, фізичного або морального страждання особі». ЄСПЛ також зазначив, що положення п. 3 ч. 2 ст. 119 Кримінального кодексу в попередній редакції передбачали обтяжуючу форму цього злочину, якщо він вчинявся щодо особи, яка, серед іншого, була «в іншій залежності» від винного. Водночас, з огляду на те, як національні суди тлумачили та застосовували відповідні положення кримінального законодавства, особливо термін «в іншій залежності» в контексті відносин заявниці з S. H., на думку ЄСПЛ, свідчило про те, що цей термін був занадто розпливчастим і залишав необмежену свободу розсуду, що призвело до тлумачення, яке повністю ігнорувало елемент домашнього насильства в даній справі.

ЄСПЛ також здійснив оцінку чинного на той час національного законодавства на предмет встановлення правових та інших заходів захисту жертв домашнього насильства, аби переконатися, що національна правова база була достатньою для забезпечення захисту від актів насильства.

Уряд посилався на загальні заходи захисту, доступні особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, відповідно до статей 98, 98.1 та 98.4 чинного на той час Кримінального процесуального кодексу (див. пункти 63, 66 та 67 рішення). Однак з огляду на зміст цих статей ЄСПЛ дійшов висновку, що передбачені ними заходи скоріше спрямовані на захист свідків. Надані Урядом статистичні дані стосувалися застосування таких заходів значно пізніше подій, які мали місце в цій справі (у період між 2019 та 2021 роками), і, що найважливіше, ці статистичні дані не уточнювали, чи були серед «осіб», які скористалися таким захистом, жертви злочинів, зокрема жертви домашнього насильства. У будь-якому випадку відповідні заходи захисту, на думку ЄСПЛ, явно не були ні еквівалентними, ні порівнюваними із заходами захисту, що є необхідними в контексті домашнього насильства, включно з «обмежувальними приписами», «захисними приписами» або «охоронними

© Переклад й опрацювання цього рішення здійснено Верховним Судом.

приписами», згідно з відповідними вимогами міжнародного права і відповідною практикою більшості Держав-членів Ради Європи.

Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що в цій справі чинна на той час законодавча база, яка не визначала домашнє насильство ні як окремий злочин, ні як обтяжуючий елемент інших злочинів і не передбачала жодної форми захисту від актів домашнього насильства, не відповідала вимогам, притаманним позитивному зобов'язанню Держави створити та ефективно застосовувати систему покарання за всі форми домашнього насильства та забезпечити достатні гарантії для жертв (див., mutatis mutandis, згадані вище рішення у справах Tunikova and Others, § 100 і Opuz, § 145).

(b) Обов’язок належним чином реагувати на повідомлення про домашнє насильство

У контексті позитивних зобов'язань держави ЄСПЛ також зазначив, що органи влади зобов’язані вживати заходів для захисту особи, фізична або психологічна недоторканність якої перебуває під загрозою, від злочинних дій іншої особи, зокрема подружжя (див. Kontrová v. Slovakia, № 7510/04, § 49, 31 травня 2007 року, і Opuz, згадане вище, § 176).

ЄСПЛ визнав, що правоохоронні органи у цій справі негайно відреагували на отриману 18 червня 2013 року з лікарні інформацію про те, що заявниця перебувала на лікуванні у зв'язку з тілесними ушкодженнями, які, очевидно, були завдані її чоловіком під час побиття. Того ж дня поліція Єревану запросила заявницю з'явитися для подачі заяви про порушення кримінальної справи та надання свідчень, але вона відмовилася. Незважаючи на це, поліція Єревану негайно поінформувала Гаварське районне управління поліції про повідомлення лікарні та спрямувала справу до них.

Однак у попередніх подібних справах ЄСПЛ встановив, що навіть коли органи влади не залишалися повністю пасивними, вони все одно не виконали своїх зобов'язань за статтею 3 Конвенції, оскільки вжиті ними заходи не зупинили зловмисників від вчинення подальшого насильства над жертвами (див. Bevacqua and S. v. Bulgaria, № 71127/01, § 83, а також згадані вище Opuz, §§ 166-67 і Eremia, §§ 62-66).

Так само і в цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що протягом усього кримінального провадження щодо S. H. заявниця робила достовірні твердження про те, що він демонстрував загрозливу поведінку, а також повідомляла про ймовірність подальших нападів. Однак органи влади не змогли належним чином оцінити ризик повторного насильства, тим самим не вживши жодних превентивних та захисних заходів, які можна було б вважати належними та пропорційними будь-якій такій оцінці ризику. Як наслідок, органи влади відмовили заявниці в ефективному захисті від насильства, на який вона мала право відповідно до Конвенції.

© Переклад й опрацювання цього рішення здійснено Верховним Судом.

(c) Процесуальне зобов'язання щодо призначеного кримінального покарання

У результаті кримінального провадження S. H. було пред'явлено обвинувачення у катуванні при обтяжуючих обставинах за п. 3 ч. 2 ст. 119 чинного на той час Кримінального кодексу. Жодного разу під час національного провадження або в ЄСПЛ заявниця не стверджувала, що розслідування не було проведене належним чином або що воно не з'ясувало якихось фактів, пов'язаних із подіями, що були предметом розгляду в цій справі. Скарга заявниці в частині порушення Державою процесуального обов'язку за статтею 3 Конвенції стосувалася кримінального покарання, призначеного S. H. національними судами, та подальшого застосування амністії.

ЄСПЛ вчергове повторив, що коли офіційне розслідування призвело до розгляду справи в національних судах, провадження в цілому, включаючи стадію судового розгляду, має відповідати вимогам статті 3 Конвенції. Хоча не існує абсолютного зобов'язання щодо того, що всі кримінальні переслідування повинні завершуватися засудженням або винесенням конкретного вироку, національні суди за жодних обставин не повинні бути готовими залишити серйозні посягання на фізичну та психічну недоторканність безкарними або допустити, щоб серйозні правопорушення каралися надмірно м'якими покараннями.

Крім того, ЄСПЛ нагадав свою усталену практику, згідно з якою амністія або помилування несумісні з обов'язком Держав розслідувати акти жорстокого поводження і боротися з безкарністю. Вважається, що цей принцип застосовується до відносин між приватними особами, якщо поводження досягає порогу, передбаченого статтею 3 Конвенції.

Ця справа стосувалася кількох випадків серйозного жорстокого поводження, яке призвело до заподіяння фізичної шкоди заявниці, а також, безсумнівно, до довгострокової психологічної шкоди. ЄСПЛ висловив занепокоєння тим фактом, що в цій справі національні суди, повністю проігнорувавши контекст домашнього насильства, спочатку перекваліфікували злочин, у якому обвинувачувався S. H., що передбачало значно менше покарання і призначили йому покарання у нижній частині діапазону, а потім звільнили S. H. навіть від відбування цього покарання, таким чином повністю нівелювавши стримуючий вплив кримінально-правової бази.

На думку ЄСПЛ, такий підхід національних судів міг свідчити про певну поблажливість щодо покарання за насильство щодо жінок, замість того, щоб донести до суспільства чіткий сигнал, що насильство до жінок не буде терпимим. Така поблажливість може, у свою чергу, ще більше стримувати

© Переклад й опрацювання цього рішення здійснено Верховним Судом.

жертв домашнього насильства повідомляти про такі акти, що вже викликає значне занепокоєння у Вірменії.

Враховуючи наведене ЄСПЛ дійшов висновку, що спосіб, у який існуючі на той час кримінально-правові механізми були застосовані в цій справі, а саме застосування амністії, внаслідок чого S. H. повністю уникнув наслідків своєї злочинної поведінки, був недосконалим настільки, що становив порушення позитивних зобов'язань Держави-відповідача за статтею 3 Конвенції. Таким чином, ЄСПЛ вважав, що Держава-відповідач не виконала свого процесуального обов'язку щодо належного реагування на серйозні акти домашнього насильства, від яких постраждала заявниця.

Відшкодування моральної шкоди

ЄСПЛ наголосив на тому, що надання жертвам домашнього насильства права вимагати від кривдника відшкодування моральної шкоди є одним із засобів забезпечення того, щоб реакція Держави на проблему домашнього насильства враховувала повний обсяг шкоди, якої вони зазнали.

Стаття 3 Конвенції, витлумачена в контексті її об’єкта та мети, а також у спосіб, який робить її гарантії практичними та ефективними, встановлює позитивне зобов’язання держав надати жертвам домашнього насильства можливість вимагати відшкодування моральної шкоди від осіб, які вчинили таке насильство, безпосередньо або опосередковано – через відповідну Державу. ЄСПЛ зазначив, що згідно з національним законодавством Вірменії єдиним правовим засобом отримання відшкодування моральної шкоди від приватної особи були положення ч. 1 ст. 1087 Цивільного кодексу, що стосувалася позовів, пов'язаних з наклепом та образою (див. пункт 58 рішення).

ЄСПЛ погодився із заявницею, що положення, передбачені ч. 1 ст. 1087 Цивільного кодексу явно не застосовувалися до її цивільного позову до S. H. Приклади національної судової практики щодо розгляду цивільних позовів про відшкодування моральної шкоди у справах про наклеп та образу, які були надані Урядом, ще більше це підтверджували.

Заявниця чітко зазначила у своєму цивільному позові до S. H., що за відсутності відповідних норм національного законодавства вона була зобов'язана посилатися на ч. 1 ст. 1087 Цивільного кодексу, оскільки це була єдина норма цивільного права, яка дозволяла особі подати позов про відшкодування моральної шкоди від приватної особи. При цьому вона чітко зазначила, що її позов стосувався її емоційних та психологічних страждань, спричинених жорстоким поводженням S. H. Крім того, у своїй апеляційній скарзі на рішення суду першої інстанції заявниця додатково пояснила, що вона посилалася на ч. 1 ст. 1087 Цивільного кодексу виключно в орієнтовних цілях в частині заявленої суми.

© Переклад й опрацювання цього рішення здійснено Верховним Судом.

Водночас, національні суди формально відхилили цивільний позов заявниці до S. H. щодо відшкодування моральної шкоди через необґрунтованість. Однак насправді за законом вони не могли навіть розглянути його, не кажучи вже про його задоволення, враховуючи, що національне законодавство не дозволяє особам вимагати відшкодування моральної шкоди від приватних осіб (за винятком конкретних випадків, пов'язаних з наклепницькими або образливими висловлюваннями, зробленими публічно, див. пункти 58 і 147 рішення).

З огляду на вищевикладене, ЄСПЛ вважав, що безумовне законодавче обмеження, яке перешкоджало заявниці отримати від S. H. компенсацію моральної шкоди, якої вона зазнала внаслідок його жорстокого поводження, порушувало позитивне зобов'язання Держави-відповідача.

З огляду на вищевикладене, ЄСПЛ дійшов висновку, що в цій справі мало місце порушення статті 3 Конвенції.

Висновок

Порушення статті 3 Конвенції (заборона катування) в її матеріальному та процесуальному аспектах.

Рішення в цій справі ухвалене 12 грудня 2024 року й набуло статусу остаточного 12 березня 2025 року відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

© Переклад й опрацювання цього рішення здійснено Верховним Судом.